

NŐKÉPEK A (CSEH)SZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOMBAN

BOLEMANT LILLA¹

RÉSZ A RÉSZBEN

Tanulmányomban olyan feladatra vállalkozom, amely több szempontból is a kritika tárgya lehet. Nőírók műveivel foglalkozom egy kis irodalom kis részében. Egy nemzetiségi szempontból kisebbséginek tekintett és önmagát is sokáig (esetenként máig) kisebbséginek tekintő irodalomról van szó, amelynek a létét is többször kétségebe vonták már kialakulásától, 1919-től, a trianoni határváltozásoktól kezdve napjainkig. A (cseh)szlovákiai magyar irodalom fogalmát tehát földrajzi és szociológiai értelemben használom, időben az 1919 és 1989 közötti időszakot értem alatta, amikor a Trianoni szerződés utáni határváltozások következtében a magyar irodalom művelői földrajzilag és politikailag más-más területekre kerültek. Akik szülőföldjükön maradtak, a két világháború ideje alatt a polgári liberális Csehszlovákiában, majd az első Szlovák Köztársaságban, a második világháború után pedig a szocialista Csehszlovákiában találták magukat. 1989 után szintén többféle csehszlovák (szocialista, majd szövetségi köztársasági), majd 1993-tól szlovák köztársasági államalakulatban éltek. A határok szabadon átjárhatóvá váltak mind földrajzi, mind szellemi értelemben, és ekkortól kezdett átértékelődni a kisebbségi nemzetiségi irodalom fogalma.

Maga a magyar irodalom is a kis irodalmak körébe tartozik, ha világirodalmi szempontból tekintünk rá, ezért fejlődése folyamán mindig is fontos volt számára a nemzeti identitás kialakítása, formálása és megőrzése. Magyarország első világháború utáni „feldarabolása” az irodalom feldarabolását is jelentette, legalábbis az idegen országba került irodalmárok számára. A megváltozott körülmények az értelmiség emigrációját hozták magukkal, akik politikai helyzetűtől függően kényszerültek egyik országból a másikba költözni, vagy saját elhatározásukból vállalták a maradást vagy a költözést.

Ebben a bonyolult politikai helyzetben az irodalom nemzeti identitás-megőrző szerepe felerősödött, és a nemzeti-nemzetiségi írótól elsősorban azt várta el, hogy a magyar nyelv, a magyar kultúra szerepét fogalmazza meg a kisebbségi emberi sorokon keresztül. Ebből az igényből keletkezett az a követelmény is, hogy a nemzetiségi író írja meg az egyes „nemzetrészek” regényét. Így például a szlovenszói magyar regénynek tartalmaznia kellett volna a felvidéki magyarság specifikus társadalmi és kulturális helyzetének feldolgozását.

---

¹ Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja
irodalomkutató

A nemzeti identitás megőrzésének gondolata és célkitűzése tehát ebben a korszakban olyan meghatározó jelentőségű, amely minden más kritikai szempontot maga alá rendel. Nem ad teret a gender-különbségek megfogalmazásának. A nőírók mégis valamilyen szinten külön kategóriát jelentenek, és mint azt Jókai a nemzeti irodalmak kialakulásának évszázadában, a 19. században megfogalmazta, a nők által írt irodalom a magyar irodalom- és társadalomtörténet által felkeltett várakozást teljesíti be, a stilisztikai vagy műfaji jegyeken túl a nők kulturális státusával és egy sajátos, női tematika emancipációjával kapcsolódik össze.² Ez a pozitív értékelés az 1919–1938 közötti időszakra is érvényes, azonban az idő teltével egyre inkább feledésbe merül, és a nők műveit megfelelő feladatuk teljesítése után, mint ahogy ez más korszakokra és más összefüggésekben is érvényes (a háborúkban, forradalmakban való aktív részvétel után visszairányítják őket a házi tűzhely mellé), kihagyták a következő korszakok irodalomtörténeteiből, kánonjaiból. Egy-egy összefoglaló irodalomtörténeti műben jelennek csak meg, amelyekben azonban szinte mindenki bekerül, aki írt, hiszen ezzel is bővíti a kisebbségi irodalom művelőinek számát.

Az 1945 utáni irodalomnak ismételten az újrakezdés feladatát kellett felvállalnia, a politikai helyzet miatt (a csehszlovákiai magyarokat ebben az időszakban megfosztották állampolgárságuktól, minden intézményt, szervezetet, egyesületet megszüntettek) azonban csak az 1950-es években indulhatott újjá. A nemzeti identitás, kultúra és nyelv megőrzése és megerősítése tehát újra az irodalom elődleges feladata lett.

Mindkét korszak irodalmának értékelésekor éppen ezért felmerül a dilettantizmus fogalma is, hiszen minden magyar szerző és magyar mű fontos volt, aki megjelent és megjelenhetett. A (cseh)szlovákiai magyar irodalom fogalmi és minőségi kérdései a mai napig vita tárgyát képezik: van-e és ha igen, kit sorolhatunk a művelői közé, és eléri-e a „nagy irodalom” színvonalát.

A szituátság kategóriáját nagyon nehéz mindezek után a nőírókra vonatkoztatni, hiszen „a szituált értelmezéssel szembeni gyanú szélsőséges változatai mindent, ami helyi érdekű, provinciálisnak látnak, a szó legrosszabb értelmében.³ A helyi érdekű – nemzetiségi irodalmon – belül pedig egy további kategória lenne a nőirodalom! A kisebbségi-nemzetiségi irodalmak ellen felhozott leggyakoribb vád egyébként is a provincializmus és a dilettantizmus, amelyet a nőírók műveivel kapcsolatban a nők írásainak nyilvánosság előtti megjelenésétől kezdve felhozhatnak ellenük.

(JÓL) SZITUÁLT NŐK?

A kisebbségi nemzeti identitás formálódásában a nőknek a hagyományos nőszerepet tulajdonították és osztották le, a nemzet őrzője, védelmezője, a nemzeti érzésre való nevelés szerepét. Vajon mennyire alkalmazkodtak ehhez a szerephez a nőírók,

² GÁCS Anna: Beteljesületlen várakozások. Nőírók egy kis irodalomban. *Beszélő*, 2000. 4. 109.

³ GÁCS, 114.

és megjelent-e műveikben a sztereotípiákkal terhelt szemlélettől való elszakadás szándéka? Mennyire azonosultak a nőktől elvárt „nemzetmentő, nemzetfenntartó” szereppel, vagy inkább a szlovák–magyar viszonyt harmonizáló, a nemzetek közti emberi kapcsolatokat egyensúlyi viszonyba állítani szándékozó közvetítő szerepét szánják szereplőiknek?

A teljes kép felvázolására terjedelmi okokból nem vállalkozom, csupán néhány kiragadott példán szeretném bemutatni a női szövegek lehetőségeit. Ezek elemzéséhez néhány szempontot vázlok fel a feminista irodalomtudomány eszköztárából.

Susan Lanser nevéhez fűződik a feminista narratológia fogalmainak kidolgozása, amelyet a kontextuális narratológiák közé sorolnak, mivel „kontextualizálják” vagy „kulturalizálják” az elbeszélést olyan módon, hogy a kultúra feminista diszkurzusában helyezik el. Lanser a klasszikus narratológia elméleteiből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy azok a narratívák, amelyek ennek alapjául szolgáltak, vagy férfiak által írott szövegek voltak, vagy úgy kezelték őket, mintha a szerzőjük férfi lenne. Így a férfi szerzők által írt szöveg áll az univerzális szöveg helyén. Lanser szerint „egy olyan narratológia, amely nem képes megfelelően számot adni a nők narratíváiról, alkalmatlan narratológia a férfiak szövegeire történő alkalmazásra is.”⁴ A feminista narratológiában látja azt az eszközt, amelynek segítségével választ kaphatnánk a feminista irodalomkutatás egyik legösszetettebb kérdésére, hogy létezik-e női írás és tradíció, s vajon a férfiak és a nők különbözőképpen írnak-e.

Lanser a narratológiai értelmezéshez politikai és szemiotikai szempontból is kutatja a szöveget. Itt kerülnek előtérbe a patriarchális elnyomással szembenálló női szereplők (az elhallgattatott csoportok hanghoz jutása értelmében) – vagyis a textuális reprezentáció, de ezzel együtt a formalista narratológia a hangot mint az elbeszélőt is értelmezi.⁵ Lanser bevezeti a privát és a nyilvános narráció fogalmát. A privát narráció a belső, a textuális világon belül létező, homodiegetikus hallgatóhoz intézett elbeszélés, amelyen keresztül az olvasó közvetlenül férhet hozzá a szöveghez, mintha ez egy „szövegbeli” szereplő alakján keresztül történne. A nyilvános narráció a textuális világon kívüli, a heterodiegetikus hallgatóhoz intézett narráció, amely az olvasó és a szerző közti közvetlen kapcsolatot feltételez. A társadalmi és narratív identitás összekapcsolásával diszkurzív autoritás jön létre, amely a társadalmi hatalommal van összefüggésben. A nőhöz hagyományosan a privát szférát rendelték, ezért bejutása a nyilvános diszkurzusba mindig valamilyen rejtett vagy nyilvános határsértéssel történt. Bizonyos korszakok elvárásainak megfelelően a női szerző férfi álnéven írt, vagy szövegein belül rejtette el mondanivalóját. Lanser egy levelet elemez a női narratológia szempontjából. A levél egy fiatalasszony levele a férjének – ez a teljes olvasat. Minden második sort összeolvasva azonban egy másik, a barátnőnek írt olvasathoz jutunk, amely az előző ellentéte. Ebben a hatalomfosztott diszkurzus jelenik meg. A levél harmadik szintje a nyilvánosság-

⁴ LANSER, S. Susan: Egy feminista narratológia felé. In: BÓKAY A.–VILCSEK B. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest, 2002, 524.

⁵ LANSER: i. m. 525.

nak szól, a házasság tulajdonképpeni kritikája. „A nyilvános szöveg egyben a leginkább elrejtett szöveg is, ezt a legnehezebb észrevenni, ugyanis semmi sem kutatja a létezését önmagán kívül, és egy olyan olvasót igényel, aki egy bizonyos tudás birtokában olvas.”⁶

A hang megértéséhez tehát szükséges bizonyos fajta tudás, amely a marginalizált társadalmi csoportok, esetünkben a nők tudása, s amely a társadalmi konvenciók megkérdőjelezésére, újraértelmezésére is alkalmas. A szöveg értelmezése olyan tevékenység, melyet többek között más kritikai diszkurzusok és más ideológiák keltenek életre, többek között a nemi különbség is.⁷

A női szövegekre jellemző a Zsadányi Edit által felvetett nyitottság, és a narratíva kereteinek a kitágítása, vagyis ezekben a szövegekben nem önmegvalósító narratívát láthatunk, a főszereplő nem érkezik el a nyugvóponthoz, az elérni vágyott zárt koncepció helyett a megelőzöttséget tudatosító, a nyitottságot és a folyamat fenntartását hangsúlyozó női szubjektivitásról beszélhetünk. Ehhez kapcsolódva pedig az önazonosság alakításának küzdelmét nemcsak a társadalommal vagy a férfival, hanem elsősorban önmagukkal vívnak.

A női szövegekről továbbá megállapíthatjuk, hogy gyakori jellemzőjük az irodalmiatlan irodalomtétele, a hétköznapi élet eseményeinek, cselekedeteinek bevonása az irodalomba: a mindennapok ismétlődő eseményei, a házimunka, a családi élet apró szertartásai mind jelentőséggel bírnak.

NŐÍRÓK „KICSIBEN”

A kisebbségi irodalom képviselői közül a többségi magyar irodalom alig tart számon néhány szerzőt, és ezek között szinte nem is találunk nőírókat. A továbbiakban két korszak két nőírójának regényeit tekintem át röviden, és egy-egy művére részletesebben kitérek.

Az 1919-es határváltozások után a szlovákiai magyar irodalmárok megpróbálták meghatározni a helyi magyarság közös sorsát. Feltették a kérdést: Van-e szlovénzközi magyar tudat?⁸ Féja Géza szerint szociológiai eszközökkel fel kell tárni a közös múlt értékeit, s ezekből kell az alkotóknak szintézist csinálni, amelynek erejével irányítani tudják a szellemi fejlődés rúdját. Az elszakadt országrész területére jellemző, az ott élő magyarok életfelfogását, életvitelét, sőt beszédét, stílusát kifejező irodalmi alkotást, regényt, verset, drámát kell létrehozni. A nemzeti identitás újraalkotásának igénye merült fel. A regény helyett a novellában találták meg ennek kifejezését: a korszak legjobb novelláinak segítségével ki lehet alakítani a kisebbségi társadalom 1918–38 közötti képét, a humánus, a jóság, az emberi felelősség kérdése felfokozottabban jelenik meg – a nemzetek, nemzetiségek közti együttélés témáját is reálisan mutatják be.⁹ A magyar író kisebbségiként valószínű-

⁶ LANSER: i. m. 524.

⁷ ZSADÁNYI Edit: *Író nők a századelőn*. In: SZEGEDI-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Gondolat, Budapest, 2007, 827.

⁸ FÉJA Géza: *A szlovénzközi magyar tudat*. *Magyar Írás*, 1935. december, 10.

⁹ TURCZEL Lajos: *Novellairódmunka 1918 és 1938 között*. In: *Uó.: Hiányzó fejezetek*. Madách,

leg jobban meglátta a nemzetek közti ellenségeskedés értelmetlenségét.¹⁰ A szlovénzkői novella megalkotójaként éppen egy nőíró, Jaczkó Olgát emelik ki, aki a ruszinszkói magyar falu, az ottani hegyek emberének regényét is hivatott megírni.¹¹

A nők a két világháború közötti időszakban szinte minden műfajban alkottak: líra, próza, elbeszélés, regény, mese, dráma, irodalmi recenzió, kritika, újságírás, könyvillusztrációk. Szenes Erzs, Pozsonyi Anna, Ásgúthy Erzsébet, Szenes Piroska, Szucsich Mária, N. Jaczkó Olga, L. Kiss Ibolya, Wimberger Anna, Palotai Boris, Urr Ida, Prerau Margit neve fordult elő leggyakrabban a sajtóban és a kiadványokban. A korabeli irodalmi kötetekben, válogatásokban arányuk a férfiakhoz képest 1:3. Folyóiratokban, lapokban rendszeresen publikáltak. Elismerték tehetségüket, de nagyrészt a „női irodalom” kategóriába sorolják műveiket, kiegészítve a szociális ábrázolás dicséretével.

SZUCSICH MÁRIA

Bárcki Zsófia találó megjegyzése szerint az író és műve csak lapszéli jegyzet a két világháború közötti irodalom könyvében.¹² Szucsich Mária 1886-ban Pécsen született, 1965-ben Budapesten halt meg. Diákkorában elbeszéléseit közölte a *Pécsi Napló*, *Az én újságom*, a *Jó Pajtás*, a *Világ*. 1910-ben férjével, Barta Lajossal Budapestre költözött. A Tanácsköztársaság alatt a *Lányok Újsága* hetilapot szerkesztette. A Tanácsköztársaság bukása után férjével együtt huszonhét évig élt emigrációban Berlinben, Bécsben, Pozsonyban, végül Londonban. Írásai Csehszlovákiában magyarul és szlovákul, másutt németül jelentek meg. Több könyvét adták ki külföldön. 1945-ben férjével együtt hazatért. Regényein, elbeszélésein kívül írt egy rádiójátékot is *Az ég a földre jön* címmel (1953). Meséit, amelyeket *Mese a szegénységről* címen jelentetett meg, németül adta ki Berlinben (1923, *Die Träume des Zauberbuches*) és Lipcsében (1924). Ebből a kötetéből a negyvenes években és legutóbb a kilencvenes években is jelentek meg mesék válogatáskötetekben.

Két regényt írt, amelyek *Tavasztól télig* (Pozsony, 1929) és *Egy lány felszábadul* (Pozsony, 1936), *A lányok elindulnak* (Bp., 1965) címmel jelentek meg. A két utóbbi csupán címében különbözik.

Tavasztól télig című regénye egy tízéves kislány naplója. „A századforduló látványosan békés és derűs légkörében elvonulnak előttünk a vidéki magyar középosztály lecsúszott, elproletárosodott tagjai... Különös és furcsa légkör ez, tele ámitással és itélettel, intrikával és kicsinyességgel... Vak és megmagyarázhatatlan gög él ezeknek az embereknek a szívében, ahelyett, hogy annyi erkölcsi bátorság lenne bennük, hogy felismernék a közös sorsból származó bajokat és összetartanak.” – írja a regényről Sándor László a *Korunkban* 1937-ben. Kaffka Margit műveihez hasonlítja a regényt, hogy kiemelve fontosságát és értékét, egyéni szempontjait és

Pozsony, 1982, 64.

¹⁰ TURCZEL Lajos: i. m. 67.

¹¹ CSANDA Sándor: *Első nemzedék*. Madách, Bratislava, 1982, 123.

¹² BÁRCZI Zsófia: A világ alatt. Egy kislány regénye. In: *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*. Nyitra, 2011, 27–32.

módszerét. Szerinte Szucsich egészen mást látott meg a magyar életből, mint Kaffka, de regénye ugyanolyan érték.¹³

„A megszokott, örök-egy mederben sodorja tovább őket az idő. A rokonok önzése csak nagyobb lesz, a szegénység csak növekedik, a gyerekek pár hétre egymás-másik nagybácsihoz kerülnek, a rosszak még rosszabbak, a betegek még betegbek lesznek, az apa teljesen megtébolyul, meghal... Az idő alkotásaiban ritkán akad valami rendkívüli, érdekes bonyodalom; sivár egy kaosz ez. Művésznek kell lennie, aki ebbe művészetet akar vinni¹⁴ – Illyés Gyula nem igazán pozitív értékelése éppen azokat az elemeket és művészi módszereket emeli ki, amelyek a kor nőíróira jellemzőek. A történetek tárgyilagos leírása, a mindennapok sivárságának, egyhangúságának bemutatása a szegénysors és a női sors kilátástalanságát hivatott kifejezni.¹⁵

A *Tavasztól télig* folytatásaként jelent meg az *A lányok elindulnak* című regénye, amelyben a naplói ró kislány, Potich Marika további sorsát kísérelhetjük figyelemmel. A tízéves kislány naplójaként megjelenő első rész után a lány további életét egy kívülálló, mindentudó narrátor meséli el. A kislánykorában elszenvedett sérelmek a polgári iskolában tovább fokozódnak, megvonják tőle az ösztöndíjat, lerontják a bizonyítványát, hogy ne mehessen tanítóképezőbe. Édesanyjának segít a fehérneművarrásban, majd irodai munkát vállal, ahol azonban, mivel ellenáll a főnök csábításának, kirúgják. Mivel a lányoknak előírt sors a férjhez menés, szépsége folytán jómódú férjet is kaphatna, ő azonban elutasítja a jegyzőt, és egy radikális lap szerkesztőjéhez megy feleségül szerelemből.

A női fejlődésregénynek is mondható két történet narratívája egymáshoz kapcsolódik, bár a narráció módja a második regényben megváltozik. Már nem az események száraz felsorolásáról van szó a tízéves kislány szemével, hanem a mindentudó narrátor a többi szereplő sorsáról is tudósít. A regénynek szinte nincs is igazi főszereplője. Marika sorsa tovább folytatódik, és részben az ő szemén keresztül látjuk a többiekét, de mellette több hasonló „szegény női sors” is kibontakozik.

Marika, mint a körülötte élők is, próbál beilleszkedni a társadalmi rendbe, de nem sikerül, hiába igyekszik teljesíteni a tőle elvártakat.

Az első részben az élet értelmetlensége fogalmazódik meg a szeretet nélküli, rideg világ kapcsán,¹⁶ a második részben szintén a szeretet hiánya az, amit Marika elutazásakor megjegyyez. Amikor Marika a nagy családi veszekedés és verés után végre felül a kocsira jövendő férje mellé, keserűen megjegyzi: „Ebben a házban, és hajh, de sok házban, annyi a gond és a baj, hogy a szeretetre nem jut idő!”¹⁷

A szegénységben kíméletlenek egymáshoz a családtagok is. Amikor Marika vőlegényével elutazik, öccse nekiesik, és verni kezdi, a többi családtag, anyjuk és húgai is követik példáját. „Ütötték Marikát, és utánozták a hangot is, mely sziszeg-

¹³ SÁNDOR László: *Korunk*, 1937.

¹⁴ ILLYÉS Gyula: *Tavasztól télig*. Irodalmi figyelő. *Nyugat*, 1928. 21. sz.

¹⁵ BÁRCZI: i. m. 27–32.

¹⁶ BÁRCZI: i. m. 27–32.

¹⁷ SZUCSICH Mária: *A lányok elindulnak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 429.

ve tört elő a kamaszfiú szájából. [...] Olyan volt az egész, mint valami ősi, szadista szertartás.”¹⁸

SZOCIALISTA NŐKÉPEK?

A kisebbségi irodalom meghatározásával és különválásával az egyetemes magyar irodalomtól a kisebbségi írók az irodalmi kánon falain kívül kerültek. A nőírókra ez hatványozottan érvényes. Annak ellenére, hogy a két háború közti időszakban és az 1945 utáni korszakban is az irodalom aktív részesei voltak, az irodalmi kánonban nem foglalják el ugyanazt a helyet, mint férfi kollégáik. Életművük, sőt egyes műveik külön-külön sem vagy csak elvétve kerültek be az irodalomtörténeti szakirodalomba, és szép lassan megfeledkeztek róluk. Az 1919–1938 közötti időszakban kiadott elbeszéléskötetekben még jelen vannak az adott korszak nőírói, körülbelül egyharmad arányban a férfival. A későbbi válogatásokba viszont egyre kevesebb nőíró került be, végül, a '60-évektől napjainkig csak elvétve szerepel egy-egy női név az antológiákban, válogatásokban, és többnyire ugyanazzal az egy elbeszéléssel. Szenes Piroska nevével találkozunk leggyakrabban, de a *Nyárelő* című elbeszélésén kívül szinte semmit nem közölnek tőle.

Mint ahogy a két világháború között, 1945 után is a nemzet megmaradása, a nemzeti identitás megmentése volt a nemzetiségi írók „kijelölt” feladata. A második világháború után ezen felül a szocialista realizmus eszméinek összeegyeztetése a magyar identitással (jogfosztottság, a szellemi élet feltételeinek megszüntetése).

A nőírók szövegei megengedik-e a rögzült társadalmi normáktól való elszabadulást, kilépést, vagy a hagyományos rendszerben maradványok közelíti meg a problémát?

Az '50-es évektől éledt újjá az irodalom, a nők lassan öntudatosabbak a regényekben, bár néha a szocialista öntudat keveredik a női öntudatra ébredéssel, mégis erősebb az a felfogás, hogy a nő saját jogán legyen boldog ember. A szocialista emancipáció célkitűzései szerint a nők egyenjogú partnerei a férfiaknak, vagyis ugyanúgy minden munkából és társadalmi feladatból kivehetik a részüket, a politikai élet részesei is lehetnek, sőt szocialista feladatuk ezeknek a célkitűzéseknek megfelelni. A hagyományos női szerep feladatairól azonban nem esett szó olyan értelemben, hogy a férfiak kötelessége lenne ezen a téren bekapcsolódni az egyenjogúságba. A háztartás vezetése, a gyereknevelés tehát továbbra is a nő feladata maradt.

A korszak nőíróinak műveiben mindkét probléma feldolgozása megjelenik, kiegészítve a kisebbségi nemzetiségi probléma megformálásával, vagyis a magyarok és szlovákok mindennapi együttélésének gondjaival, a vegyes házasságok megjelenítésével. A korabeli irodalomtörténet leggyakrabban L. Kiss Ibolya, Dávid Teréz és Ordódy Katalin munkásságát emeli ki. L. Kiss Ibolyának kiemelt szerep jutott, mivel elbeszélései és regényei két olyan témát dolgozta fel, amely társadalmi aktualitásában nagyon fontos volt a szlovákiai magyarság számára. Az egyik a Szlová-

¹⁸ SZUCSICH: i. m. 427.

kia területén élt magyar történelmi és irodalmi hősök története, a másik pedig a magyar–szlovák együttélés problémaköre. Regényei, elbeszélései főszereplői nagyrészt nők, akik a megváltozott körülmények között próbálnak új életet kezdeni (*Túl a folyón*, 1957, regény), vagy ismert személyiségek, akinek a sorsa tipikus női sors (*Erzsi tekintetes asszony*, 1942, regény – Madách Imre feleségének, Fráter Erzsébetnek a története).

Dávid Teréz irodalmi és helyi hovatartozása kérdéses is lehetne, mivel az erdélyi (Görgényszentimre, Kolozsvár), kárpátalji (Ungvár), magyarországi (Budapest), csehországi (Prága) és szlovákiai (Pozsony) lakhelyei szerinti besorolás mindezen irodalmakba való besorolást is jelenthetné, annak ellenére, hogy munkássága nagy része pozsonyi életének szakaszára esik. Ha a szerző művei a szerző élettapasztalatait és a világról alkotott véleményét is tükrözik, amelyek élete során a megélt helyzetektől és helyektől, környezettől is függenek – szituáltak –, akkor mindegyik „részirodalom” magáénak követelhetné, természetesen, ha igényt tartana rá.

1936-ban a Pozsonyi Munkásakadémia adta elő a *Fekete virágok* című darabját. Dávid Teréz az ötvenes–hetvenes évek szlovákiai magyar irodalmának sikerszerzője volt. Olyan-nyira, hogy szlovák és cseh színházak is sikerrel játszották a darabjait (*Időzített boldogság*, *Bölcs Johanna*), a csehszlovák rádió magyar adásában rádiójáték (*Lidércfény*), a budapesti televízióban pedig tévéfilm is készült belőlük (*Bölcs Johanna*). Az ötvenes évek közepén a Szlovák Irodalmi Alap magyar nyelvű színműre írt ki pályázatot, amelyen a *Lidércfény* és a *Szvboda doktor múltja* jutalomban részesült, és az előbbit a Hviezdoslav színház elő is adta. A hatvanas években Dávid Teréz a Magyar Területi Színház állandó szerzője lett. Közben prózát is írt, elbeszéléseket, regényeket, drámáit, vígjátékait pedig sikerrel játszották. Ifjúsági regénynek titulált művei közül csak *A feneketlen láda kincsei* felel meg ennek a kritériumnak, a gyermekirodalom kategóriába sorolható. Az *Ifjúságból elégtelen* és az *Időzített boldogság* című regényeinek főszereplője egy fiatal lány, aki helyét keresi az életben. A gördülékeny stílus, a humor, az ironia, a szatíra eszközeit felhasználva olvasmányos sikerkönyvek szerzőjeként jegyezték Dávid Terézt, de talán éppen szövegeinek olvasmányossága miatt sorolták regényeit az „ifjúsági” kategóriába. Regényei és színművei a hatvanas–hetvenes évek emberi kapcsolatainak aktuális problémáit boncolgatják, amelyek azonban szoros összefüggésben állnak a kor társadalmi változásaival.¹⁹

Kásahegy című szatirikus regénye szerkezetileg szintén egyedi, mert egy kérdőív kitöltésén keresztül meséli el a huszadik század első felének kaotikus történetét, amikor az embernek többször kellett nevet és identitást cserélnie, ha életben akart maradni, és az életben maradás feltétele a mindenkori hatalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás volt. Rögtön az első kérdésnél elakad a főszereplő, aki a kérdőív kitöltését kapja feladatul jövődő főnökétől. Takács Mária Antónia a HATT, vagyis a Hangulatot Terjesztő Társaság másodtitkárnői állását szeretné elnyerni, az 54

¹⁹ BOLEMANT Lilla: Dávid Teréz irodalmi lakásai. *Irodalmi Szemle*, 2012. június. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2012/2012-junius/1322-bolemant-lilla-tiztesseges-lany-nak-egy-agy-kiado>

kérdés megválaszolása közben viszont szembesül az őt ért viszontagságokkal. „Kérdésről kérdésre, válaszról válaszra haladva egyre fájdalmasabb, egyre tűrhetlenebbnek érezzük a norma és az élet, a hatalom és a valóság ellentétét” – írja Peéry Rezső a könyv 1967-es kiadásának utószavában.²⁰ Az *Utóirat* című önéletrajzi ihletésű regény több műfajt is ötvöz, a szerző saját megjelent és kéziratban lévő műveiből is részleteket emel a szövegbe, valamint levélrészletekkel is kiegészíti azt. A történetekben a kor ismert politikusaival és közéleti személyiségeivel, művészeivel is találkozhatunk.

„...hőseim – mind prózában, mind színpadon – zömében asszonyok. Nem azért, mert magam is nő vagyok, hanem azért, mert a nő is ember. A férfi is az – vitathatatlan –, de a nőnek ezt előbb be kell bizonyítania – írja maga Dávid Teréz a *Lidércfény* címmel megjelent drámakötet előszavában.²¹

ORDÓDY KATALIN (1918–2000)

Ordódy Katalin 1918. február 22-én született Léván. Pozsonyban tanítói oklevelet szerzett. Volt banktisztviselő Zselízen, majd évekig háztartásbeli. 1964-től nyugalmazásáig (1972) *A Hét* szerkesztőriportereként dolgozott. Írói pályáját riportokkal és versekkel kezdte, első kötete is gyermekvers-mese volt (*Évi, Pisti, idesüss!* 1956). A *Megtalált élet* (1958), *Nemzedékek* (1961), *Dunáról fúj a szél* (1963) és *Az idegen* (1968) című regényei az emberi kapcsolatok, a párkapcsolatok témakörét dolgozzák fel a korabeli szóhasználattal élve a „modern nő” szemszögéből, aki „helyet követel magának a társadalomban”. Számos szlovák epikus művét fordította magyarra. Gyermekverseket is írt A szlovák–magyar együttélést ábrázolja egy vegyesházasság történetén keresztül *A keskenyebb út* (1971) című regénye. *Nemzedékek* (1961) címen a két világháború közötti időszakban sürgött „szlovenszkoí magyar regény” későbbi változatát írja meg, kibővítve csehországi összefüggésekkel is, hiszen a csehszlovákiai magyarság sorsát az egész ország sorsa befolyásolta.

Ordódy Katalin a női sorsokat és választási lehetőségeket feldolgozó regényein kívül, mint amilyen a *Kiküldetés* (1977) és a *Dóra* (1994), írt még egzotikus kalandregényt (*Közjáték Kumadasin*, 1986), törökországi útikönyvet (*Mediterrán széllel*, 1991), tudományos-fantasztikus regényt (*Bostrány a XXII. században*, 1993), történelmi regényt (*Kulcs és kard*, 1991). 1972-ben Madách Imre-díjat kapott. 2000. január 17-én Pozsonyban hunyt el.

AZ IDEGEN

Az idegen című regénye a szlovákiai magyar irodalomban szokatlanul nagy közönségsikert aratott, több kiadást is megélt. Az értékelők nem teljesen osztották az olvasók véleményét, bár elismerték, hogy a modern nő életének, sorsának megfogalmazása a mű erényei közé tartozik.

²⁰ PEÉRY Rezső: Utószó. In: DÁVID Teréz: *Kásahegy*. Madách, 1967.

²¹ DÁVID Teréz: *Lidércfény. Színművek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 249.

A történet egy nő életét meséli el kislánykorától kezdve, az első szerelem, az iskola, a munkahely, a házasság állomásain keresztül. Gabi – férje nevezi el később Giginek – házassága egyre sivárabbá, ridegebbé, tartalmatlanabbá válik. Férje, a szép és vonzó, de mérhetetlenül önző férfi mellett megalázottnak, kiszolgáltatottnak érzi magát. A csendes lelki terror, amivel férje sakkban tartja, lassanként minden önbizalmát elveszi, reménytelennek látja életét, fásultságában öngyilkosságot kísérel meg. Felépülése után kezd önmagára találni, és ekkor érkezik az idegen, egy angol mérnök az üzembe, akinek Gabi a tolmácsa lesz. Az idegennek – Félixnek – fontos szerepe lesz a nő életében, egy új szerelem lehetősége, de főként önmaga megismerése és önmagába vetett hite megerősítésében: „Talán ő volt az egyetlen önzetlen, legalábbis irányomban tökéletesen önzetlen ember, akivel életemben találkoztam... Nem tudom elképzelni, hogy szerelmes többet adhat, mint ő. Mert hiszen a legteljesebb odaadás is mit jelent? Hogy a szerelme önmagát adja a másiknak. Ő pedig nem magát adta, hanem engem adott vissza önmagamnak.”²²

A regény megjelenésekor, 1968-ban Csanda Sándor „nöregény”-nek nevezi az írást, és felsorolja hibáit.²³ Nöregény azért, mert főhőse asszony és a nő szempontjából ábrázolja a férfiak világát, családi életét, a szerelmet. A téma kifejtésében és a jellemábrázolásban megmarad a felületen. Szerinte a központi kérdés az, hogy szerethet-e egy férjes asszony más férfit is, de Ordódy nem meri határozottan megfogalmazni a kérdéseket és a válaszokat sem. A mű egyik legfeltűnőbb hibája, hogy a férj jellemzése hiányos, és az asszony jellemzésén kívül a többi szereplő és a környezet ábrázolása másodlagos jelentőségű, így a mű énközpontúvá, egy asszony emlékiratává válik.

A konfliktusokat az író nő nem oldja meg, hanem egyszerűen félreteszi és elfelejti őket. Az író nő koncepciója egyébként is eltér a konzervatív erkölcsi felfogástól, és a hagyományos értelemben vett házassági kötelék felbomlását ábrázolja. „Tény, hogy a modern társadalomban a nő ilyen téren is egyenjogúságra törekszik, s ez különböző konfliktusokhoz vezet.”²⁴

Csanda szerint Ordódy kicsinyesen vádaskodó például abban, ahogy leírja, hogy a férj a pénze nagy részét magára költi, és a feleségnek a háztartásra sincs elég pénze, magára meg semmi sem marad. „Úgy vélem, itt is a felszínt ábrázolja az író nő, mert nem vitás, hogy vannak zsugori férjek, de a jelenség mögött az olvasó azt sejtje, hogy a férj nem szereti és nem sokra értékeli feleségét. Miért? Erre kellett volna választ keresni.”²⁵

A szerkezete sem megfelelő, Csanda szerint a gyermekkor történetének leírásának a történet szempontjából nincs jelentősége – dehogy nincs, hiszen a lány önbizalmának fejlődéséről, női identitása kialakulásáról van szó, és ennek egyenes kö-

²² ORDÓDY Katalin: *Az idegen*. Madách, Pozsony, 1968, 34.

²³ CSANDA Sándor: ORDÓDY Katalin: *Az idegen*. In: *Harmadik nemzedék. Kritikák, tanulmányok*. Madách, Bratislava, 1971, 86.

²⁴ CSANDA: i. m. 87.

²⁵ CSANDA: i. m. 84.

vetkezménye a házasságban is a visszahúzódás, önmaga hibáztatása, a megalázkodás.

Duba Gyula Csandával ellentétben a mű erényének tartja, hogy én-regény, melyben a dolgok, az események esetlegessé és könnyeddé válnak, mert egy lélek szubjektív szűrője méri őket.²⁶

A háború utáni évek magyarellenes légköre, mint ahogy a háború eseményei is, csak olyan szinten jelennek meg a műben, amennyire befolyásolják Gabi életét. Ezt nagyon helyesen úgy értékeli, mint a pszichológiai regény, egy lány fejlődéstörténetének ismerveit. „Minden külső történés csak ennek a léleknek a belső vívódásával való kölcsönhatásban nyer értelmet.”²⁷ Magyarságát sem tragédiaként éli meg, hanem szintén csak az események háttereként jelenik meg, legfeljebb kellemetlenségek formájában, és ez Duba szerint szokatlan a szlovákiai magyar irodalomban és hősei között. A másik fontos dolog, amit kiemel, és ami elemzésünk szempontjából nagyon fontos, hogy az író női szemmel mutatja be a főhősnőt, és tükröt tart a férfiak elé: „Vegyetek komolyan bennünket, mert mi is gondolkodunk és érzünk, és egy egyéni, számotokra talán furcsa és megközelíthetetlen logika törvényei szerint értékeljük viselkedéseteket, tetteiteket. S ha valóban egyenrangúaknak tarotok minket, és az együttélést becsületesen gondoljátok, igyekezzetek megismerni a logikánkat és alkalmazkodjatok hozzá.”²⁸ Duba hiányolja a férj és az idegen, Félix szempontjainak bemutatását, ez azonban már egy másfajta regény lenne, nem Gabi lélektani én-regénye.

Mészáros László Dubához hasonlóan az önmagunkra ismerésen (a szlovákiai magyar sors közös volta) kívül egy további erényét is felfedezi a regénynek: „az öntudatra ébredő, önállósuló Gigi története a megváltoztatható élet lehetőségét példázza és sugalmazza.”²⁹

NŐI PERSPEKTÍVA

A társadalmi-történelmi háttér, a második világháború, apja halálán keresztül, valamint anyja és a vállalkozásuk államosításán keresztül van jelen, és ő is ezért kerül el a fővárosba.

A női identitás kialakulása, a társadalmi, politikai helyzettől szinte függetlenül történik. Apja szeretete, anyja távolságtartása, a közös hang, az érzelmi támogatás hiánya rányomja a bélyegét további sorsára. Apja halála után sem találják a közös hangot, anyja mindvégig idegen marad számára.

Az idegen nemcsak az új szerelem lehetőségét jelenti, hanem főként önmaga megtalálását. Az önbizalom, az önértékelés megtalálását.

A női identitás kialakulásában fontos szerepet tölt be a kislány szeretetteljes viszonya apjával, apját azonban korán elveszti, csúnyának, jelentéktelennek látja

²⁶ DUBA Gyula: Szabálytalan háromszög. ORDÓDY Katalain: *Az idegen. Irodalmi Szemle*, 1969. 570–576.

²⁷ DUBA: i. m. 576.

²⁸ DUBA: i. m. 569.

²⁹ MÉSZÁROS László: A női lélek kutatója. *Irodalmi Szemle*, 1978. 177–178.

magát, a szegénység ezt még fokozza. Anyja is a csúnyaság érzését fokozza benne megjegyzéseivel, nem szolidáris vele semmiben, nem áll mellé döntéseiben, szinte nem is hagyja egyedül dönteni: „Semmit sem akartam. Tudtam, úgysem akarhatok, ha anyám akar. Ő akar mindkettőnk helyett.”

A regény értékelői kiemelik a női nézőpont fontosságát, női regényként értékelik, amely a modern mai nő problémáit dolgozza fel. Mindegyikük hiányolja a férj alaposabb jellemzését, hiszen lélektani regényként elemzik a szöveget. A lélektani regény szabályai szerint azonban éppen hogy a főszereplő lelki folyamataival kell találkozunk a történetben, az ő átélése az, amire a történet alapul. Az ő érzékelésén, értelmezésén keresztül látjuk a többi szereplőt, attól függően, milyen szerepet töltenek be a főhősnő életében. A regény én-elbeszélője, mint ahogy ezt elsőként a magyar irodalomban Kaffka Margit regényhősnője, Pórtelky Magda teszi, nem az „igaz” élettörténetét meséli el, hanem annak az ő szubjektumában leszűrődött és ezért ily módon kizárólag általa elbeszélhető emlékképeit.³⁰ Így tehát nem kérhetjük számon a szövegtől, hogy ugyanilyen alaposággal elemezze a férj átélését, érzelmeit, cselekvési indokait.

A férfi szereplők jellemzésének elnagyolását több nőírónak is felrötták már. Általában olyan szövegekre vonatkoztatva, amelyekben a nő a megszokott társadalmi szerepétől eltérő módon ábrázolva jelenik meg. Fordítva viszont nagyon ritkán történik meg, tudniillik, hogy egy férfi író számonkérjék a nőalakok sablonosságát. Valószínűleg azért, mert műveikben nagyrészt a patriarchális irodalmi gondolkodásnak megfelelő szerepekben jelennek meg a nők, esetleg egy férfi íróról eleve feltételezik, hogy mindkét nemet hitelesen képes ábrázolni.

Ordódy a prolepszus eszközével él, előrevetíti a történéseket, vagyis az elbeszélő történet jövőbeli eseményeire utal, és ezzel várakozást teremt Gigi sorsával és az események kimenetelével kapcsolatban. Félix alakja már a regény első fejezeteinek egyikében megjelenik, és időnként felbukkan a főhősnő egy-egy megjegyzésében. Gabi magára találásának időszámítása a Félixszel való ismeretség kereteiben nyer értelmet. Amikor visszaemlékszik a jövődő férjével, Józsival való gyűrűvásárlásra, megjegyzi: „Április huszonetdike volt, pontosan tizenkét évre rá ismerkedtem meg Félixszel.”³¹ A tárgyilagos stílus távolságot teremt az események és a narrátor elbeszélése között. Gigi röviden kommentálja a történéseket. A társadalmi események, a háború, a magyarelles megnyilatkozások, a kitelepítések, az államosítás csak háttérül szolgálnak a személyes sorsnak, természetesen befolyásolják azt, de nem jutnak főszerephez.

Gigi sorsát összehasonlítva Potich Marika sorsával világossá válik, hogy a két regény különböző korszakban, eltérő társadalmi körülmények között született. Néhány közös elem kiemelésével azonban olyan vonásokat fedezhetünk fel bennük, amelyet a női történetek egymást követő folyamataként, egymás folytatásaként is értékelhetünk.

³⁰ GYÖRFFY Miklós: A modern magyar én-regény születése. KAFFKA Margit: Színek és évek. In: Uő: *Magyar elbeszélő szövegek*. Kalligram, Pozsony, 2004.

³¹ ORDÓDY: i. m. 65.

A 19–20. század fordulóján élt Potich Marika hasonló nehézségeket él át, mint a második világháború végétől kislánként színre lépő Gabi. Mindkettőjük szégyenli a szegénységét, egyikük sem tanulhat tovább, és mindkettőjük életéből eltűnik az apa. Édesanyjuk neveli őket, keményen, határozottan, hiszen egyedül kell megállnia a lábán, eltartani a családot, és elrendezni a lánya sorsát. Nem gyengéd, nem mutatja ki a szeretetét, nem érzékenyülhet el, mert akkor elvesztené az erejét, amivel a felszínen tartja magát és a családot. Önbizalmat, a szebb jövőbe vetett hitet nem ad tovább egyikük sem a lányának. Potich Marika egyetlen útja a férjhez menés marad, de sikerül neki a gazdag, de nem szeretett jegyző helyett a rebellis szerkesztőt választania, akivel egy új életbe hajtanak el.

Gigi életét a férjhez menése után is figyelemmel kísérhetjük, és a nagy szerelemmel kezdődő házastársi kapcsolatban folytatódik lelki megalázása. A két világháború közötti időszak nőíróinak regényeivel ellentétben azonban Gigi nem nyugszik bele teljesen a sorsába, nem elégszik meg az elhanyagolt feleség szerepével, bár a történetek alapján eleinte úgy tűnik. Próbálja meggyőzni magát jelentéktelenségéről, és szerencséjéről, amely ennek a férfinak a karjaiba vezette. Lemondása, kiábrándultsága azonban félig tudatos öngyilkossági kísérlethez vezet (a főni feltett krumplicsizemme kivett, eloltotta a gázt, ő pedig úgy hagyta, és fejét a konyhaasztalra hajtva elaludt). A korabeli kritikusok szerinti „modern nőnek” már van választási lehetősége. El is válhatna, de ez még nem történik meg, ehelyett jön egy idegen, aki odafigyelésével, önzetlen szerelmével visszaadja Gigi önbecsülését, aki a „kaland” után teljes emberként folytathatja életét. A nő választási lehetőségei tehát bővültek, maga a főszereplő is többször kijelenti, hogy nagymértékben rajta múlott, hogy nem állt ki határozottan a véleménye mellett, nem érvényesítette az akaratát. A felelősség viszont nemcsak a nőé, hanem a társadalmi hierarchia működéséé is.

A Lanser által kidolgozott feminista narratológia értő hallgatója az olvasás folyamatának fontosságát hangsúlyozza, mint annak a módját, ahogyan elsajátítjuk a világhoz való társadalmi és társadalmi nemi orientációnkat, illetve a vele való azonosulást.³² A regény korabeli kritikusainak olvasata a megérteni igyekvés ellenére is férfi olvasat, amelyen keresztül a férfi tapasztalat felől nézve ítélik meg a művet. A regény óriási sikere azonban éppen a nőolvasók értő olvasatát bizonyítja.

A szerzőség felől nézve a gender, vagyis a nemi meghatározottság problematikáját arra a meggyőződésre juthatunk, mint Virginás Andrea. A kisebbségi irodalom férfi és női íróinak szövegeit összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált „férfi írók női alakjai teljesen különböznek a női írók femininként kódolt karaktereitől.”³³ A férfiaknál a női és férfi szerepek a polarizáció logikáját követik, s egymás ellentéteiként mutatkoznak meg, ami együtt jár a nőieség és férfiasság esszenciájának feltételezésével, a nőalakok pedig egy kanonizált

³² BAUER, Dale: A gender Bahtyin karneváljában. In: SÉLLEI Nóra (szerk., ford.): *A feminizmus találkozásai a posztmodernnel*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995, 171–191.

³³ VIRGINÁS Andrea: A „határon túliság”/„határon inneniség”, a „nőiesség” és a „férfiasság” alakzatai a 2003–2005 között publikált magyar nyelvű prózai művekben. In: *Az erdélyi prérin*. KOMPRESS Korunk, Kolozsvár, 2008, 192.

női szépségideálhoz igazodnak. A női írók prózai szövegei radikálisan másként közelítenek a női karakterek létrehozásának kérdéseihez, gyakran a normának és a szépségnek tudatosan fittyet hányó alakokat vonultatnak fel.

Jellemző ez Ordódy hősnőjére is, aki előnytelen külsejűnek tartja magát, ezért önbizalomhiánnyal küszködik mindaddig, míg egy idegen végre figyelmet szentel neki mint nőnek és embernek. Ekkor végre egyensúlyba kerül önmagával és a világgal. Az idegen, Félix Gigi önmagára találása katalizátorának szerepét játssza. A regény korabeli értékelői hiányolják a hűtlenség megbánását vagy magyarázatát. A történetben viszont nem maga a hűtlenség a központi téma, hanem a lelki egyensúly és az önbizalom, önértékelés megszerzése, a másik férfi, a hűtlenség a férjhez csupán ennek az eszköze. Ráadásul a történet nem vezet a házasság felbomlásához, sem az addigi életével való meghasonuláshoz, éppen ellenkezőleg. Az idegennel való beszélgetések és találkozások következtében érti meg a főszereplő, Gigi saját és férje viselkedését, tudatosítja helyzetét, és végül képessé válik arra, hogy változtatni tudjon rajta. Férje elhagyása fel sem merül benne, de új emberként tudja folytatni a kapcsolatot, saját maga iránt új érdeklődést keltve a férjében.

A tanulmányban vizsgált mindkét regény főszereplője önállóbb életet élhet, saját jogán élheti meg a munkát, amit szeret. Potich Marika esetében a befejezés az értelmiségi férfi, a szerkesztő férj mellett szellemileg magasabb szintű életet jelez. Érzelmileg és anyagilag viszont bizonytalan marad, mindenesetre azonban kikerül a deprimáló, kilátástalan, szeretet nélküli, durva környezetből, tehát kilépést, továbblépést jelent. A két korszak női szereplői közötti legfőbb különbség tehát a női sorsnak, lehetőségeknek a kibővülése, az igazi kilépést és az önálló, szabad életet azonban még a láthatatlan társadalmi korlátok miatt nem választhatják.